

НАЦЫЯНАЛЬНАЕ І АГУЛЬНАЧАЛАВЕЧАЕ
Ў «КАЗКАХ ЖЫЦЦЯ» Я. КОЛАСА Ў КАНТЭКСЦЕ
СУЧАСНЫХ ТЭНДЭНЦЫЙ ГЛАБАЛІЗАЦЫІ

Анотацыя. «Казкі жыцця» Я. Коласа з’яўляюцца адным з унікальных твораў, які дазваляе глыбока спасцігнуць сутнасць актуальных пытанняў гісторыі і сучаснасці, больш свядома і адказна асэнсаваць глабалізацыйныя працэсы XXI стагоддзя. Прадстаўлены артыкул мае на мэце раскрыць ідэйны-тэматычны патэнцыял «Казак жыцця», адмысловую светапоглядную карціну свету пісьменніка ў рэчышчы як нацыянальнай, так і агульначалавечай, універсальнай філасофска-аксіялагічнай сістэмы.

Ключавыя словы: нацыянальнае, агульначалавечае, карціна свету, аксіялагічная сістэма, філасофія жыцця, глабалізацыя

Асоба беларускага народнага пісьменніка Я. Коласа займае адметнае месца сярод нацыянальных мастакоў слова. «“Беларускі Гамер” увайшоў у сусветную літаратуру як творца паэтычнага эпаса беларусаў “Новая зямля” і “Сымон-музыка”, якія сталі візітнай карткай самой Рэспублікі Беларусь, адным з яе дзяржаўных і нацыянальных сімвалаў» [5, с. 4]. Разам са сваім аднадумцам Янкам Купалам «яны сталі нашымі нацыянальнымі класікамі і абвясцілі на ўвесь голас аб пачатку класічнай эпохі ў гісторыі беларускай літаратуры і мастацтва. У іх літаратурнай творчасці ажыццявілася векавечная мара беларусаў аб мастацкім сінтэзе нацыянальнай традыцыі і творчых набыткаў еўрапейскай культуры <...> і быў нададзены магутны імпульс да руху нацыі па шляху гістарычнага прагрэсу» [5, с. 5].

Зборнік малой прозы «Казкі жыцця» выйшаў у 1906 г. у Коўна, але тэксты для гэтага цыклу Я. Колас працягваў ствараць на працягу ўсяго жыцця. Напісаныя ў форме алегорыі творы ўвабралі элементы розных жанраў: і апавядання, і навелы, і прытчы, і казкі і інш. Першапачатковая прычына звароту да алегарычнай формы казкі выклікана немагчымасцю весці адкрытую палеміку ва ўмовах складанай палітычнай сітуацыі таго часу. У далейшым гэта дазволіла больш ёміста выразіць творчую ідэю ў межах малой формы і данесці яе да чытача максімальна аператыўна. Акрамя таго, «гэты жанр адпавядае асаблівасцям народнага характару, акалічнасцям жыцця беларусаў, якія звыкліся за стагоддзі да “эзопавай мовы” іншасказанняў, алегорый, замоўчванняў і г. д.» [4, с. 206].

Як слушна заўважае аўтарытэтны літаратуразнаўца П. Васючэнка, «“Казкі жыцця” – свайго роду кніга авантур прыродных сіл, праяў, стыхій. Нават “лакальныя”, строга персаніфікаваныя вобразы, пры-

родныя аб'екты (птушкі, зьяры, расліны, рэчы) выяўляюць не столькі свой “характар”, колькі ўніверсальнасць, сувязь з буйнымі прыроднымі з’явамі, стыхіямі, далучанасць да агульнага жыццёвага руху» [1, с. 152].

Філасофія жыцця Я. Коласа шматбаковая. Яна накіравана на раскрыццё як уласна нацыянальных, так і ўніверсальных, агульначалавечых па сваёй сутнасці ісцін. Беларускі мастак слова скіроўвае ўвагу на пошук і пазнанне сэнсу жыцця, раскрыццё жыццестваральнай сілы асобы, яе бязмежных магчымасцей, шырыні яе далягляду, дасягненне глыбінь падсвядомасці.

Так, «хто хоча жыць паўнейшым жыццём і гастрэй пранікаць у яго тайны-глыбіні, той павінен быць адзінокім і незалежным» [2, с. 455] («Адзінокае дрэва»). Адзінота ў разуменні аўтара не пакаранне ці звязаная з ім маральная пакута. Гэта хутчэй адзін са спосабаў пранікнення ў глыбіні чалавечай свядомасці, необходимая ўмова для ўсведамлення сутнасці прызначэння душы асобы.

На шляху да ўсведамлення ўласнага прызначэння трэба абапірацца на дадзеную прыродай сілу («Зло – не заўсёды зло»), а не факусаваць увагу на пошуку вінаватых у сфарміраваных умовах быцця («На чужым грунце»).

Пазнанне жыцця ва ўсёй яго шматмернасці і глыбіні, усебаковае інтэлектуальнае і духоўнае развіццё асобы, пашырэнне яе далягляду, спасціжэнне адвечнай мудрасці продкаў – пытанні глабальныя і ўніверсальныя па сваёй сутнасці ў прасторы і часе. «Чым больш высока падымаемся над зямлёй, тым большыя і шырэйшыя далягляды адчыняюцца перад намі» [2, с. 510] («Купальскія светлякі»). Менавіта па гэтай прычыне, згодна з аўтарскім меркаваннем, патомкі наўрад ці здолеюць «дасягнуць гэтага сусвету ва ўсёй яго складанасці» [2, с. 510]. Але ці ў гэтым сэнс жыцця? Якуб Колас, разважаючы над акрэсленым пытаннем, выказвае меркаванне аб тым, што мудрасць жыцця ў яго бязмежнасці і шматстайнасці, у тым, што «яно, хоць і ідзе па пэўных законах, але вечна змяняецца і разгортвае новыя старонкі. І колькі б ты ні жыў, ніколі не пасягнеш яго мнагалучнасці» [2, с. 510] («Купальскія светлякі»).

Жыццё шматзначнае і шматаспектнае і не заўсёды яно афарбавана яркімі колерамі вясёлкі: «У глыбі, дзесь у нетрах гэтай глыбі, ёсць нікому невідочныя скрыжалі, а на іх напісаны мукі і боль, аб якіх часам ніхто не ведае і не здагадваецца» [2, с. 522] («Кучаравае дрэва»).

Згодна з аўтарам, пазнанне сапраўднай цаны жыцця і спасціжэнне ісціны адбываецца дзякуючы выпрабаванням, шляхам пераадолення перашкод: «Быць можа, чым часцей наведваюцца да нас нягоды, тым

глыбей пачуванне цаны жыцця, тым ясней яго светлыя моманты» [2, с. 464] («Камень»); «Самая простая справа, самая ясная праўда пазнаецца цаной вялікай пакуты – надта цяжкая дарога прыводзіць да такога пазнання» [2, с. 488] («Стары лес»). Толькі такім чынам загартоўваецца асоба і выпрацоўваецца ўстойлівасць яе маральна-этычнага стрыжня.

Тканка «Казак жыцця» насычана філасофскімі выказваннямі, што закранаюць самыя розныя аспекты чалавечага быцця, акаляючага свету, з’яў і паняццяў, з якімі судакранаецца асоба на працягу жыцця: «Трэба памятаць, што бадай не кожная рэч мае два бакі: паказны і праўдзівы» [2, с. 456] («Адзінокае дрэва»); «Любоў часта пераходзіць свае граніцы», «Як бы там ні было добра, але калі гэтае дабро цэлы век астаецца без усякай змены, то яно лёгка перастае быць дабром» [2, с. 459] («Зло – не заўсёды зло»); «Хіба змусіш каго, каб любіў цябе, раз ты нікому не люб?» [2, с. 461] («На чужым грунце»); «Кажуць жа – моцны як камень, і маўклівы як камень», «Кожнаму свая доля» [2, с. 465] («Камень»).

Талерантнасць і ўменне прыслухоўвацца да патрэб бліжняга, здольнасць своечасова аб’яднаць намаганні нягледзячы на першапачаткова існуючыя супярэчнасці, згодна з аўтарам, могуць стаць ключавой апорай для вырашэння самай складанай сітуацыі, калі пад пагрозай аказваецца само жыццё («На чужым грунце»). Аўтарытэтны даследчык творчасці Я. Коласа М. Тычына вызначае ў дадзеным творы і «пытанне ўзаемаадносін народаў-суседзяў, асобных нацыянальных культур» [4, с. 205]. Варта адзначыць, што менавіта дадзеная ідэя вылучаецца выразнай актуальнасцю ў кантэксце сучасных працэсаў глабалізацыі, бо падчас імкнення да ўніверсальнасці так лёгка зусім ненаўмысна збіцца са шляху і згубіць міжасобасную чуласць.

Дасягненне гармоніі ва ўніверсуме магчыма, але для гэтага важна, каб паміж усім існым на зямлі ўсталяваўся кантакт у фармаце канструктыўнага дыялогу. Вербальнае выражэнне ў дадзеным выпадку другое. Галоўнае – тонкая духоўная павязь і ўзаемапаразуменне паміж любымі прадстаўнікамі прыроды. У адваротным выпадку карціна жыцця будзе праяўляцца ў разрозненых аспектах замест адзінага, цэласнага, гарманічнага выражэння падобна да таго, як характэрна агнёў маленькіх жучкоў можа быць напоўнена сэнсам дзякуючы суіснаванню некалькіх складнікаў: таёмнага покрыву ночы і сузіранню рэцыпіента, які здольны яго ўспрыняць і ацаніць [2, с. 511] («Купальскія светлякі»).

Вялікая ўвага на старонках «Казак жыцця» надаецца пытанням важнасці захавання цэласнасці ўніверсальнай аксіялагічнай сістэмы. Я. Колас неаднаразова прыводзіць прыклады магчымых наступстваў

парушэння маральна-этычных законаў быцця: «За доўгія вякі згоднага жыцця назбіралася столькі нянавісці, столькі гневу, крыўды, зайздрасці, зневажання, што лес грымеў, хадзіў, як кіпень у гаршку, тросся, калаціўся, дрыжаў ад злосці. <...> Страшная бура завыла над цёмнай пушчай. Заскрыпелі, застагналі таўшчарэзныя гладкакамлёвыя хвоі, густа і жалабна зашумелі кашлатыя яліны, неміласэрна б'ючыся лапамі» [2, с. 489] («Стары лес»).

Грань паміж добром і злом надзвычай крохкая. Задаволіць жаданне блізкай істоты і такім чынам нашкодзіць ёй ці адмовіць у небяспечны час, паставіўшы пад пагрозу добрага стасункі, але не пагоршыць і без таго цяжкае становішча, – надзвычай складаная дылема, якая вымагае адмысловай стойкасці духу і трывалай маральна-этычнай глебы («Над прасторами зямлі»).

Вельмі тонка аўтар аналізуе і спецыфіку міжасобасных узаемаадносін. Дзякуючы персанажам з твора «Вадаспад» тэма сяброўства раскрываецца ў асабліва далікатным ракурсе. Часам лёс вымушае праходзіць праз пэўныя выпрабаванні, пераадолець якія пад сілу толькі асобам з загартаваным характарам. У такіх сітуацыях, якія можна аднесці да катэгорыі «на памежжы», раскрываецца сапраўдная сутнасць міжасобасных стасункаў, адбываецца своеасаблівая праверка сяброўства на трываласць. Функцыю такой «лакмусавай паперы» можа выканаць, напрыклад, праўда. Менавіта яна, згодна з аўтарам, «часамі кладзе непраходную сцяну між найлепшымі сябрамі» [2, с. 514]. Адначасова менавіта праўда здольна і знішчыць гэтыя сцены. Выбар застаецца за чалавекам і залежыць ад глыбіні і ўстойлівасці яго маральна-этычнага фундаменту і жыццёвых прыярытэтаў.

Тэма чалавечай двудушнасці не менш ярка раскрываецца ў творах Я. Коласа праз сімвалічную кодавую сістэму. Так, у тэксце «Адзінокае дрэва» сімвалічным увасабленнем непастаянства, фальшы і хлусні ў адносінах з'яўляецца Вецер, які «языком менціць і туды і сюды, не гаворыць праўды, а замазвае вочы рознымі байкамі» [2, с. 457]. Аўтар аналізуе сітуацыі, калі цэлая нацыя вымушана пакутаваць у тым ліку і па прычыне таго, што ўчынкі не адпавядаюць загадзя заяўленым намерам: «А другія часта няпрошаныя заходзілі. Але яны казалі, што прыйшлі, каб прынесці дабро тутэйшым людзям. Але, як вядома, казаць можна адно, а рабіць зусім іншае» [2, с. 516] («Ноч, калі папараць цвіце»).

Нацыянальны мастак слова не толькі канстатуе факты парушэння ўніверсальнай аксіялагічнай сістэмы, але і прапануе адметны комплекс ідэй, у якіх закладзены ключавыя падказкі, адрасаваныя тым, хто

па-сапраўднаму жадае знайсці выйсце і пазнаць сутнасць свайго прызначэння. Так, у аднайменным творы («Адзінокае дрэва») дрэва, апынуўшыся ў стане поўнай адзіноты, падманутае і пакінутае сябрамі (Ветрам і Ручайком, якія ледзь не прывялі яго да гібелі), усё ж знаходзіць сілы ўтрымацца на зямлі і працягнуць сваё існаванне толькі дзякуючы мудрай думцы Крумкача, які ў якасці ключавой парады аб тым, як выжыць у сітуацыі на памежжы жыцця і смерці, раіць «пусціць глыбей карэнні ў зямлю» [2, с. 458].

Дадзеная тэма адна са скразных у творчасці Я. Коласа ў цэлым і ў «Казках жыцця» ў прыватнасці. Ідэя далучанасці да роду, да ўласнай нацыі, народу, малой радзімы і краіны ў цэлым выступае ў якасці жыццестваральнай сілы, здольнай надзяліць трываласцю, неверагоднай па сваёй магутнасці, каб выстаць самому і стварыць моцную глебу для нашчадкаў.

Акрэсленая ідэя неад’емна звязана з тэмай вызначэння ўласнай самаідэнтыфікацыі, якая з’яўляецца дамінуючай у мастацкай літаратуры акрэсленага перыяду і, зразумела, займае адну з цэнтральных ліній у «Казках жыцця». У цэнтры ўвагі пісьменніка пытанні захавання роднай мовы, літаратуры, культуры, дасягнення і захавання самастойнасці сваёй краіны, будучыні нашчадкаў («Жывая вада», «На балоце», «Крыніца», «Асінае гняздо», «Супраць вады» і інш.).

Невыпадкава некаторыя з твораў прысвечаны беларускім пісьменнікам, чый жыццёвы і творчы шлях быў аддадзены служэнню беларускаму народу, якія сваім прамым даказвалі права беларускай мовы і свайго народа на самастойнасць і роўнасць з іншымі: «Ноч, калі папараць цвіце» – Я. Купалу, «Над прасторамі зямлі» – Ц. Гартнаму, «Кучаравае дрэва» – З. Бядулю.

Нацыянальная карціна свету ў тэкстах Я. Коласа адмыслова дапаўняецца шматлікімі прыказкамі, прымаўкамі, якія ёміста і ярка адлюстроўваюць элементы народнага светапогляду, мудрасці і адметнай філасофіі, закранаючы самыя розныя аспекты жыцця: «дзе чубы трашчаць, там і пэйсы ляцяць» [2, с. 449] («У балоце»); «пусці свінню пад стол, то яна захоча і на стол» [2, с. 449] («У балоце»); «у цябе сем пятніц на тыдні» [2, с. 457] («Адзінокае дрэва»); «мая хата з краю, я нічога не знаю» [2, с. 537] («На ўсё ёсць свая прычына») і інш.

Узаемаповязь усяго існага на зямлі бяспрэчная, і надзвычай важная захавець яе непарушнасць. «І ніхто няхай не забывае, што ён частка вялікай прыроды» [2, с. 515] («Вадаспад») – гэта думка беларускага класіка гучыць своеасаблівым заповітам прадстаўнікам усіх наступных

пакаленняў. Сіла, дараваная прыродай, павінна прымяняцца асцярожна і толькі з дакладна вызначанай жыццестваральнай мэтай, інакш «яна можа прычыніць вялікую шкоду, калі даць ёй поўную волю і не паставіць у пэўныя межы» [2, с. 515] («Вадаспад»).

Прызначэнне асобы, паводле Я. Коласа, з аднаго боку, у «вечным руху», «вечным пераходзе» [2, с. 547], бо «ўсякае стаянне на месцы пераходзіць у звычайны застой» [2, с. 546]. Адначасова гэты працэс дуальны па сваёй сутнасці. Яго важнай умовай, згодна з аўтарам, з'яўляецца як развіццё, пазнанне свету, няспынны рух, так і наяўнасць цвёрдай асновы, трывалага фундаменту, пад якім маецца на ўвазе памяць пра ўласны род, вярнасць нацыянальным караням, захаванне традыцый свайго народа.

Адвечны рух і бясконцае блуканне на прасторах зямлі не заўсёды з'яўляюцца прыкметай свабоды і незалежнасці і, як правіла, не дапаўняюць карціну жыцця шчасцем і радасцю, калі відавочна парушана павязь з родам, радзімай, сваімі каранямі («Над прасторами зямлі»).

Асабліва актуальна дадзеная ідэя вылучаецца ў сучасных умовах глабалізацыі, калі адбываецца актывізацыя працэсаў інтэграцыі, што непазбежна прыводзіць да «адчужэння традыцыйных каштоўнасцей» і «экспансіі масавай культуры» [3, с. 193]. Навукоўцы адзначаюць, што ў кантэксце глабалізацыі «ва ўмовах вымушанай адаптацыі нацыянальных каштоўнасцей да новай геапалітычнай, эканамічнай, камунікатыўнай сітуацыі механізм нацыянальнай і культурнай самаідэнтыфікацыі і ўсведамлення нацыянальнай ідэнтычнасці натуральна ўскладняецца» [3, с. 193].

Менавіта па гэтай прычыне пытанні, якія аналізуюцца ў «Казках жыцця», актуалізуюцца з асаблівай па значнасці сілай і набываюць новае гучанне. Упэўненае імкненне да выражэння самабытнай нацыянальнай ідэнтычнасці ў гарманічным спалучэнні з узмоцненай тэндэнцыяй да захавання ўніверсальнай аксіялагічнай сістэмы стымулюць да ўсвядомленага пераасэнсавання аўтарскага пасылу. Дадзеныя абставіны ў новым ракурсе асвятляюць сутнасць ідэі, увасобленай народным пісьменнікам у алегарычным зборніку.

Такім чынам, тэма радзімы з яе надзённымі праблемамі бяспрэчна дамінуе, але спецыфіка мастацкага таленту Я. Коласа заключаецца ў надзвычайнай маштабнасці мыслення, асэнсаванні актуальных, важных пытанняў сутнасці жыцця, прызначэння чалавечага лёсу, шчасця, захавання свайго роду і многіх іншых у агульначалавечым, глабальным кантэксце. Універсальнае і нацыянальнае ў «Казках жыцця» пераплятаюцца ў адзіную непарушную цэласную карціну. Невыпадкова, што

Ў невялікай прадмове да «Казак жыцця» пісьменнік адрасуе сваё вітальнае слова ўсяму свету, які характарызуе не інакш, як «бязмежны»:

*У той песні, шырокай, як свет,
Чутны ветры і гром.
Дык прымі ж ты прывет,
Свет бязмежны, мой дом [2, с. 445].*

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Васючэнка, П. В. Беларуская літаратура XX стагоддзя і сімвалізм / навук. рэд. В. П. Жураўлёў. – 2-е выд., перапрац. і дап. – Мінск: МДЛУ, 2016. – 200 с.
2. Колас, Я. Збор твораў у дванаццаці тамах. Том V. – Мн.: Дзярж. выд. БССР, 1962. – 720 с.
3. Старикова, Н. Н. Славянские литературы в эпоху глобализации. «Перезагрузка» идентичности // Язык, сознание, коммуникация: Сб. науч. ст., посв. памяти засл. проф. МГУ А. Г. Широковой / ред. колл.: В. В. Красных, А. И. Изотов, В. Г. Кульпина. – М.: МАКС Пресс, 2009. – Вып. 38. – С. 192–200.
4. Тычына, М. А. Якуб Колас // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя. У 4 т. Т. 1. 1905–1920 / Нац. акад. навук Беларусі. Ін-т літ. імя Я. Купалы. – 2-е выд. – Мн.: Беларуская навука, 2001. – 583 с.
5. Тычына, М. А. Янка Купала і Якуб Колас: учора і сёння. – Мінск: Беларус. навука, 2012. – 495 с.

УДК 372.882

С. Д. Грынёк (Беларусь, г. Гродна)

РЭАЛІЗАЦЫЯ АДУКАЦЫЙНАЙ ФУНКЦЫІ МУЗЕЯ Ў НАВУЧАННІ ЛІТАРАТУРЫ (НА ПРЫКЛАДЗЕ АСОБЫ І ТВОРЧАСЦІ ЯКУБА КОЛАСА)

Анаталыя. У артыкуле разглядаюцца магчымасці рэалізацыі адукацыйнай функцыі музея пры вывучэнні літаратуры. Асноўныя напрамкі музейна-педагагічнай дзейнасці асвятляюцца на прыкладзе вывучэння творчасці Якуба Коласа.

Ключавыя словы: музей, адукацыйная функцыя музея, літаратура, Якуб Колас.

Музей (лацінскае *museum* ад грэчаскага *museion* – храм музаў) як сацыяльны інстытут пачаў фарміравацца ўжо на ранніх этапах цывілізацыі. Само паняцце з’явілася больш за дзве з паловай тысячы гадоў таму, хаця сучаснае яго ўжыванне істотна адрозніваецца ад першапачатковага значэння.

У нашы дні існуе цэлы шэраг азначэнняў музея, што ў значнай ступені тлумачыцца складанасцю і шматграннасцю самога феномену. Дваццатае стагоддзе падарыла чалавецтву новыя тыпы гэтай установы. Гэта з’ява тлумачыцца тым, што прыйшло ўсведамленне таго, што захоўваць і экспана-